

D Ó M U R

Héraðsdóms Norðurlands eystra föstudaginn 11. nóvember í máli nr. E-35/2010:

Jóhann H. Jónsson

(Friðbjörn Eiríkur Garðarsson hrl.)

gegn

Íslenska ríkinu

(Edda Björk Andradóttir hrl.)

Mál þetta, sem var dómtekið 1. nóvember sl. var höfðað 20. janúar 2010.

Stefnandi er Jóhann H. Jónsson, Stóradal, Eyjafjarðarsveit.

Stefndi er íslenska ríkið.

Stefnandi krefst þess að felldur verði úr gildi úrskurður óbyggðanefndar í máli nr. 2/2008, Eyjafjarðarsveit vestan, dagsettur 19. júní 2009, að því leyti sem hann varði þjóðlendu á landsvæði innan neðangreindra marka:

Frá grjótgarði þeim sem liggur á mótis við Kambfell er dregin lína til suðausturs í Mælifellshnjúk og þaðan til suðvesturs á milli þriggja tinda, í 1178, 1041 og 1184 m hæð yfir sjávarmáli. Frá hinum syðsta þessara tinda er miðað við vatnaskil að sveitarfélagamörkum Eyjafjarðarsveitar gagnvart Akrahreppi. Áðurnefndur grjótgarður er einnig viðmið til norðausturs, þar sem Djúpadalsá er fylgt þaðan og niður að ármótum við Strjúgsá. Síðan er Strjúgsá fylgt upp að ármótum við Sneisará og svo Sneisará áfram, eins langt sem hún nær. Þegar ánni sleppir er miðað við kröfulínur gagnaðila ríkisins vegna Stóradals, allt að sveitarfélagamörkum Eyjafjarðarsveitar gagnvart Akrahreppi. Á milli framangreindra punkta á sveitarfélagamörkum er miðað við þau mörk.

Stefnandi krefst og viðurkenningar á því að innan framangreindra merkja sé engin þjóðlenda.

Til vara er þess krafist að felldur verði úr gildi úrskurður óbyggðanefndar í málinu Eyjafjarðarsveit vestan, 19. júní 2009, að því er varðar þjóðlendu innan neðangreindra marka:

Frá grjótgarði þeim sem liggur á mótis við Kambfell út í Djúpadalsá en ánni fylgt þaðan og niður að ármótum við Strjúgsá. Síðan er Strjúgsá fylgt upp að ármótum við Sneisará.

Stefnandi krefst og viðurkenningar á því að innan framangreindra merkja sé engin þjóðlenda.

Í báðum tilvikum er krafist málskostnaðar úr hendi stefnda eins og málið væri ekki gjafsóknarmál.

Stefndi krefst sýknu og málskostnaðar, en til vara sýknu og að málskostnaður falli niður.

I

Með bréfi dagsettu 29. mars 2007 tilkynnti óbyggðanefnd fjármálaráðherra f.h. stefnda að hún hefði ákveðið að taka til meðferðar tiltekið landsvæði á Norðurlandi,

hið sjöunda í röðinni hjá nefndinni. Að ósk ráðherra var umfjöllun skipt, þannig að fyrst yrði einungis syðri hluti þess til meðferðar. Fékk sá hluti, vestanvert Norðurland, syðri hluti, númerið 7A. Fjallaði nefndin um hann og fleira í máli nr. 2/2008, Eyjafjarðarsveit vestan Eyjafjarðarár. Kröfulýsingar stefnda voru sendar óbyggðanefnd 14. mars 2008. Gerði stefndi kröfu um að viðurkennt yrði sem þjóðlenda nánar tiltekið svæði, þ.á m. það sem hér er til umfjöllunar. Nefndin birti tilkynningu um meðferð á svæðinu í Lögbirtingablaði 28. mars 2008 og síðan í fleiri blöðum. Stefnandi sem er þinglýstur eigandi Stóradals gerði kröfu um að nefndin hafnaði kröfum stefnda og viðurkendi eignarrétt hans að öllu landi jarðarinnar innan þinglýstra merkja.

Hinn 19. júní 2009 kvað nefndin upp úrskurð í máli nr. 2/2008. Var niðurstaða hennar að á svæðinu ætti að vera þjóðlenda í afréttareign stefnanda sem eiganda Stóradals.

II

Stefnandi kveðst telja landið eignarland í skilningi 1. gr. laga nr. 58/1998, þar sem eignarland sé skilgreint þannig að eigandi fari með öll venjuleg eignarráð innan þeirra marka sem lög segi til um á hverjum tíma.

Stefnandi kveðst halda því fram að hið umdeilda svæði hafi verið hluti landnáms Helga hins magra og hafi það verið staðfest í úrskurði óbyggðanefndar. Samkvæmt Landnámu hafi Djúpadalslönd, á milli Skjálgdalsár og Háls, fylgt Þóru dóttur Helga, þegar hún hafi verið gefin Gunnari Úlfjótssyni. Þau hafi búið í Djúpadal.

Stefnandi kveðst byggja á því að hið umdeilda land hafi frá öndverðu fylgt jörðinni og notið stöðu jarðar að lögum. Telji hann það hafa verið meginforsendu fyrir niðurstöðu óbyggðanefndar að jörðin Litlidalur sé á milli umdeilds og óumdeilds lands. Virðist sem nefndin hafi ekki tekið tillit til þess að hið umdeilda land hafi verið hluti landnámsjarðarinnar Djúpadals, en við landskipti hafi mál skipast þannig að einstakar jarðir innan torfunnar séu tvískiptar og skýrist það af landsháttum. Telur hann að væru landsvæðin ekki aðgreind hefði niðurstaða nefndarinnar orðið sér í hag. Tekur hann fram að raunar virðist svo sem landsvæði, sem hafi verið úrskurðuð þjóðlendur á svæði 7A, séu öll því marki brennd að vera aðskildir hlutar jarða og virðist sem það eitt og sér nægi til þess að land sé úrskurðað þjóðlenda, jafnvel þó heimildir um eignarhald og nýtingu hafi í sumum tilfellum verið að minnsta kosti jafn góðar og þær sem hafi verið til umfjöllunar í máli Hæstaréttar nr. 448/2006, þar sem rétturinn hafi komist að því að Stórhöfði í Mýrdal hafi verið háður beinum eignarrétti sem heiðaland jarðar, allt frá landnámi.

Þá sé í tilfelli Leynings í Eyjafjarðarsveit til dómur frá 1571, þar sem segi um Leyningsdal að „...þessi dalur sem hjá Leyningi liggur og selið í stendur hafi verið haldinn lögleg eign jarðarinnar oft nefnds Leynings aðkallslaust og átölulaust meira en í sextíu ár, eður mun lengur, því allt í guðs nafni amen og eftir þessum vitnum svo og að öllu svo prófuðu máli og fyrir mig komnu þá úrskurða ég nú með ljósum lagaverknað þennan dal er selið frá Leynings jörðu í stendur, löglega eign oft nefndrar jarðar Leynings.“ Segi í Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns frá

1712 að jörðin Leyningur eigi selstöðu með tilliggjandi landi á Leyningsdal, sem liggja fram frá Villingadalsslandi fyrir framan Svartá. Segir stefnandi að sömu tilgreiningu sé að finna í Jarðabókinni um hið umdeilda land, þ.e. selstöðu með tilliggjandi landi. Kveðst stefnandi halda því fram að slík tilgreining taki til þess að landið þar sem selið standi sé beinum eignarrétti undirorpið, sbr. dóm Landsyfirréttar í máli nr. 11/1896 um Hellistungur í Borgarfirði.

Þá kveðst stefnandi einnig vísa til þess að stefndi hafi fallið frá kröfum varðandi Hóladal/Steinsstaðadal undir meðferð máls nr. 3 á svæði 7A, en hann sé aðskilinn frá heimajörðinni af landi Þverár.

Samkvæmt þessu telur stefnandi að úrskurður óbyggðanefndar sé í ósamræmi við dóm Hæstaréttar í máli nr. 448/2006, jafnræðisreglu og meðalhófsreglu stjórnisýsluréttar.

Stefnandi tekur fram að fyrirliggjandi heimildir beri allar með sér að hið umdeilda land hafi alla tíð fylgt jörðinni við aðilaskipti og ekki hafi verið gerður greinarmunur á því og öðru landi hennar. Hafi það verið metið til verðs, greidd af því tíund og síðar fasteignaskattur. Sé það afmarkað í landamerkjabréfum sem hafi verið gerð fyrir jörðina og sé því mótmælt að um annað en landamerkjabréf fyrir jörð sé að ræða. Eigandi Kambfells hafi skrifað upp á landamerkjabréf jarðarinnar og telur stefnandi það staðfesta að lönd jarðanna hafi náð saman.

Þá segir stefnandi að óbyggðanefnd virðist ganga út frá því að hið umdeilda landsvæði hafi verið samnotaafréttur frá fornu fari. Kveðst stefnandi mótmæla þessu með vísan til fyrrnefndra gagna, auk svars hreppstjóra Saurbæjarhrepps við fyrirspurn félagsmálaráðuneytisins, dags. 8. janúar 1990, sem og skrá yfir afrétti í Saurbæjarhreppi sem liggja frammi í málinu. Ekkert í þessum gögnum bendi til þess að um samnotaafrétt hafi verið að ræða, heldur þvert á móti.

Einnig segir stefnandi að óbyggðanefnd vísi til þeirra almennu röksemda að hið umdeilda land sé misjafnlega gróið og hluti þess sé gróðursnautt. Kveðst hann minna á að staðhættir og gróðurfar sé með öðrum hætti en þegar landið hafi verið tekið til eignar.

Þá segir stefnandi að lítið hafi verið til þess í sambærilegum málum að réttmætar væntingar eiganda um eignarrétt sinn, eins og þær sem að framan greini, njóti verndar 72. gr. stjórnarskrárinnar, sbr. einnig 1. gr. 1. viðauka mannréttindasáttmála Evrópu, sbr. lög nr. 62/1994. Verði eigandi ekki sviptur þeim fjárhagslegu hagsmunum sem nánar greini í umræddum eignarréttarákvæðum. Athugasemdir við frumvarp sem hafi orðið að lögum nr. 58/1998 beri skýrlega með sér að það hafi ekki verið ætlun löggjafans að svipta landeigendur eignarheimildum sem þeir hafi aflað og notið athugasemdalaust um aldalangt skeið, með því að gera þeim að sýna fram á órofna sögu eignarréttar frá landnámi og láta þá bera hallann af vafa um þetta efni. Stefnandi hafi þannig í gegnum tíðina haft réttmætar ástæður til að ætla að land innan þinglýstra landamerkja jarðarinnar væri undirorpið fullkomnum eignarrétti og hafi aðgerðir stefnda fram til þessa aðeins styrkt landeigendur í þeirri trú.

Samkvæmt öllu framangreindu séu þeir annmarkar á úrskurði óbyggðanefndar að varði ógildingun hans.

Varakröfuna kveðst stefnandi byggja á sömu málsástæðum og lagarökum og aðalkröfuna. Munurinn á umfangi krafanna skýrist af því að varakrafan taki einungis til lands eyðijarðarinnar Mælifells. Kveðst stefnandi staðhæfa að land þeirrar jarðar hafi verið beinum eignarrétti undirorpið frá öndverðu, sem hluti Djúpadalstorfunnar og komist í eigu Stóradals einhvern tíma fyrir árið 1712. Byggir hann á því að heimildir frá árinu 1775 og 1780 taki af allan vafa um að Mælifell hafi frá öndverðu notið stöðu jarðar að lögum. Árið 1780 hafi verið skorað opinberlega á hreppsbúa að taka Mælifell til ábúðar, sem og jörðina Víðines á grundvelli ákvæða tilskipunar um fríheit fyrir þá sem vildu taka upp eyðijarðir eða óbyggð pláss á Íslandi. Áskorun af þessu tagi geti einungis hafa komið frá eigendum jarðarinnar, þar sem allt annan og ólíkan formála hafi þurft til að byggja jarðir í eigendalausum landi, afréttum eða almenningum. Eignarréttarleg staða Víðiness sem hafi verið auglýst samtímis, staðfesti þann skilning stefnanda að Mælifell hafi þá sem nú notið stöðu jarðar að lögum.

Stefnandi kveðst byggja á því að lög nr. 58/1998 verði ekki skýrð á þá leið að hann þurfi að sýna frekar fram á, en þegar hafi verið gert, að umrætt landsvæði sé eignarland og þar með utan þjóðlendu. Ekki ráði úrslitum í þessu máli þótt víða í heimildum sé notað orðið afréttur um hið umdeilda land. Afréttur geti verið heimaafréttur og ekki eingöngu notaður til sumararbeitar sauðfjár. Þá ráði ekki úrslitum um eignarhald þótt land sé aðeins notað til sumararbeitar.

Stefnandi kveðst vísa til þess að stefndi hafi ekki sýnt fram á að hann eigi nokkurn rétt til umrædds landssvæðis. Til að stefndi geti öðlast þann rétt sem sé skilgreindur í þjóðlendulögum verði að sýna fram á að heimildir um landamerki séu rangar og sömuleiðis þinglesnar landamerkjaskrár, en það hafi hann á engan hátt gert. Þá þurfi stefndi að sýna fram á að afréttur sé samnotaafréttur en ekki einkaafréttur eða hluti jarðar, sem hann hafi ekki gert og hafi það mikið að segja við ákvörðun um inntak eignarréttarins.

Stefnandi kveðst byggja á því að verði eignarréttur hans ekki viðurkenndur á grundvelli þinglýstra eignarheimilda hafi hann öðlast eignarrétt að hinu umdeilda landsvæði fyrir hefð og vísar hann til 1. mgr. 2. gr. og 1. mgr. 6. gr. laga nr. 46/1905. Stefnandi og fyrri eigendur hafi í góðri trú haft öll umráð landsins í aldaðir. Fullnægt sé öllum skilyrðum um hefðartíma, virk umráð og huglæga afstöðu. Samkvæmt því verði að telja, án tillits til uppruna og sögu eignarheimilda fyrir jörðinni að hefð hafi unnist, sbr. 2. gr. laga nr. 46/1905. Með hliðsjón af afstöðu eigenda á hverjum tíma og nýtingar þeirra verði að telja að sú hefð hafi verið til eignar á landinu en ekki aðeins náð til takmarkaðra afnota eða ítaksréttinda.

Stefnandi vísar til 25. og 26. gr. laga nr. 39/1978, 72. gr. stjórnskipunarlaga, sbr. 1. gr. 1. viðauka mannréttindasáttmála Evrópu, sbr. lög nr. 62/1994. Þá er vísað til óskráðra reglna eignarréttar um beinan eignarrétt, 1. gr. laga nr. 58/1998 og 1. gr. laga nr. 41/1919 um landamerki, sbr. eldri lög um sama efni. Þá er vísað til laga nr.

14/1905, venjuréttar, meginreglna einkamálaréttarfars um sönnunargildi dóma, sbr. nú 116. gr. laga nr. 1991 og málsmeðferðarreglna stjórnsluréttar, sbr. lög nr. 371993.

III

Stefndi kveðst aðallega byggja á því að landsvæði sem þetta mál varðar og hafi verið nefnt „afréttur Stóradals“, eða „Djúpidalur utan grjótgarðs“, sé svæði utan eignarlanda og teljist því þjóðlenda í samræmi við úrskurð óbyggðanefndar, sbr. 1. og 2. gr. laga nr. 58/1998. Telur hann ljóst af heimildum að svæðið hafi aldrei verið undirorpið beinum eignarrétti og að nýting þess hafi ekki verið með þeim hætti. Hvíli sönnunarbyrði á stefnanda um annað.

Þá tekur stefndi fram að óbyggðanefnd hafi byggt úrskurð sinn á umfangsmikilli upplýsingaöflun og rannsóknnum. Sé niðurstaðan byggð á kerfisbundinni leit nefndarinnar að gögnum og á framlögðum skjölum frá málsaðilum. Þá hafi verið byggt á skýrslum sem hafi verið gefnar fyrir nefndinni. Hafi óbyggðanefnd talið að svæðið væri þjóðlenda og úrskurðað að „Djúpidalur utan grjótgarðs“ væri í afréttareign stefnanda.

Kveðst stefndi styðja sýknukröfu við niðurstöður nefndarinnar auk annarra málsástæðna sinna.

Stefndi vísar til þess að í tveimur landamerkjabréfum fyrir Stóradal sé lýst tveimur aðskildum landsvæðum, þar af sé annað austan Djúpadalsár og sé það hið umdeilda svæði í þessu máli. Þótt svæðið sé innan lýstra merkja beri við mat á gildi slíkra bréfa að gæta að því að þau feli fyrst og fremst í sér lýsingu merkja milli eigna, en í því felist á engan hátt að allt land innan merkja skuli vera óskorað eignarland. Þrátt fyrir að bréfinu hafi verið þinglýst, sé ekki hægt að þinglýsa meiri rétti en viðkomandi eigi. Með því að gera landamerkjabréf hafi menn ekki getað einhliða aukið við land sitt eða annan rétt, sbr. m.a. niðurstöðu Hæstaréttar Íslands í málinu nr. 48/2004.

Þá segir stefndi að almennt skipti það máli hvort um sé að ræða jörð í eignarréttarlegum skilningi, eða annað landsvæði. Þekkt sé að landamerkjabréf hafi ekki eingöngu verið gerð fyrir jarðir, heldur einnig önnur svæði, svo sem afréttar svæði, sem ekki tengist sérstaklega tiltekinni jörð. Almennt feli landamerkjabréf fyrir jörð í sér ríkari sönnun fyrir því að um eignarland sé að ræða, þó með hliðsjón af eldri heimildum, enda verði við slíkt mat að meta gildi hvers landamerkjabréfs sérstaklega. Þar sem landamerkjabréf kunni að afmarka óbein eignarréttindi, ekki síður en bein, mótmæli stefndi þeirri málsástæðu að áritun eigenda Kambfells á landamerkjabréf Stóradals feli í sér sönnun um að land jarðarinnar Stóradals hafi legið að Kambfelli. Við mat á gildi landamerkjabréfanna verði að horfa til þess að ágreiningssvæðið sé landfræðilega aðskilið frá jörðinni Stóradal og afmarkað sérstaklega í landamerkjabréfunum. Telur stefndi að slíkt dragi úr líkum á að hið aðskilda svæði sé háð beinum eignarrétti.

Þá bendir stefndi á að því sé ekki lýst í Landnámu hversu langt inn til lands landnám á þessu svæði hafi náð. Verði að teljast ólíklegt að umdeilda svæðið hafi verið numið í öndverðu, einkum með hliðsjón af staðháttum gróðurfari, víðáttu og

því að það er hálent.

Í samræmi við dómafordæmi teljist heimildarskortur um þetta leiða til þess að álitnið verði ósannað að heiðalönd eða öræfasvæði hafi verið numin í öndverðu. Verði af dómafordæmum ráðin sú regla að að sé deilt um upphaflegt nám lands verði aðeins stuðst við glöggar landfræðilegar heimildir, en heimildarskortur leiði til þess að álitnið verði ósannað að slík svæði hafi verið numin í öndverðu. Hvíli sönnunarbyrðin um slíka stofnun eignarréttar á þeim sem haldi henni fram.

Ekki verði annað ráðið af heimildum en að svæðið hafi eingöngu verið nýtt með afar takmörkuðum hætti. Þá séu dalirnir sem liggja að ágreiningssvæðinu þjóðlendur, bæði að norðvestanverðu og suðaustanverðu samkvæmt úrskurði óbyggðanefndar.

Verði talið að svæðið hafi verið numið í öndverðu hafi það ekki verið numið til eignar, heldur eingöngu til takmarkaðra nota, svo sem afréttarnota. Frá upphafi Íslandsbyggðar hafi menn ekki eingöngu helgað sér landsvæði sem hafi verið háð beinum eignarrétti, heldur einnig ítök, afrétti og öll önnur réttindi sem einhverja þýðingu hafi getað haft fyrir afkomu þeirra. Meðan landsvæði hafi gefið eitthvað af sér hafi legið hagsmunir til að halda við merkjum réttindanna, hvers eðlis sem þau hafi verið.

Verði hins vegar talið að svæðið kunni að hafa að hluta eða öllu leyti verið innan landnáms eða undirorpið beinum eignarrétti, kveðst stefndi byggja á til vara, að allar líkur séu á því að slíkt eignarhald hafi fallið niður, en svæðið hafi verið tekið til takmarkaðra nota, svo sem afréttarnota. Þó að talið yrði að til beins eignarréttar hafi stofnast í öndverðu, liggja ekkert fyrir um að sá réttur hafi haldist í gegnum aldirnar.

Engin gögn sé um það að finna að svæðið hafi nokkru sinni verið nýtt til annars en sumarþeirra fyrir búfé. Í úrskurði óbyggðanefndar komi fram sú afstaða nefndarinnar að af heimildum megi ráða að ágreiningssvæðið hafi haft stöðu afréttar samkvæmt þeirri eignarréttarlegu flokkun lands sem almennt hafi verið miðað við fram að gildistöku þjóðlendulaga. Stefndi kveðst sammála þeirri afstöðu og telur það benda til að svæðið hafi einungis verið undirorpið óbeinum eignarréttindum. Sýni heimildir að réttindasvæði á Djúpadal hafi frá fornu fari skipst milli Djúpadals/Stóradals annars vegar og Saurbæjar hins vegar. Yngri heimildir sýni að mörk þar á milli liggja að norðaustanverðu um grjótgarð sem liggja til austurs upp frá Djúpadalsá gegnt Kambfelli, sbr. m.a. landamerkjabréf Stóradals. Í þessu máli sé deilt um „Djúpadal utan Grjótgarðs“. Stefndi vísar til þess að jarðamat 1804 segi að Stóridalur eigi afrétt sem tvær aðrar jarðir nýti sér yfir sumartímann. Auk þess tilheyri eyðihjáleigan Mælifell jörðinni. Þá komi fram í jarðamati 1849 að Stóridalur eigi selstöðu í afréttinum Djúpadal þar sem eyðihjáleigan Mælifell hafi eitt sinn staðið og Ytra og Syðra- Dalsgerði eigi ítak ásamt Stóradal í afréttinn. Eigi bæði Dalsgerðin selstöðu á Djúpadal og frían upprekstur á afrétt. Þá segi fasteignamatið 1916-1918 að Stóradal fylgi afrétturinn „Þverdalur“ og hálfur Djúpidalur. Tvær aðrar jarðir eigi þar upprekstur fyrir geldfé og trippi.

Stefndi kveðst telja að ekki verði ráðið af landamerkjabréfum Stóradals að ágreiningssvæðið hafi haft stöðu jarðar að lögum. Telur stefndi að framangreindar heimildir bendi eindregið til þess að þar hafi verið afréttarland, tilheyrandi Djúpadal/Stóradal en utan marka jarðarinnar, en að í því hafi ekki falist annað og meira en tilheyrsla óbeinna réttinda, afréttareign.

Þá verði ekki talið að skilyrði eignarhefðar séu fyrir hendi, m.a. með vísan til framanritaðra sjónarmiða um nýtingu lands, staðhætti og eldri heimildir. Í aldanna rás hafi svæðið verið nýtt með afar takmörkuðum hætti, svo sem til sumarþeir fyrir sauðfé. Hefðbundin afréttarnot eða önnur takmörkuð nýting lands geti hins vegar ekki stofnað til beinna eignarréttinda yfir landi.

Þá kveðst stefndi hafna því að réttmætar væntingar geti verið grundvöllur fyrir eignarréttartilkalli á svæðinu, þegar svo hátti til að heimildir, staðhættir, gróðurfar og nýting lands bendi ekki til beins eignarréttar. Landslög þurfi til ráðstöfunar landsvæða utan eignarlanda og fasteigna ríkisins. Athafnir eða athafnaleysi starfsmanna stjórnarsýslunnar geti ekki leitt af sér slík yfirráð nema sérstök lagaheimild hafi verið fyrir hendi, þar með talið að þjóðlenda hafi verið látin af hendi. Réttmætar væntingar geti því ekki stofnast á þeim grundvelli sem haldið sé fram. Þar að auki verði væntingarnar einnig að vera réttmætar. Geti menn ekki vænst þess að öðlast meiri og frekari réttindi en þeir geti mögulega átt rétt á.

Ef svo hátti til, líkt og hér, að m.a. heimildir, staðhættir, gróðurfar og nýting lands bendi ekki til beins eignarréttar, geti réttmætar væntingar ekki stofnað til slíkra réttinda.

Þinglýsing heimildarskjals feli ekki í sér sönnun um tilvist beins eignarréttar, sbr. þá meginreglu eignarréttarins að menn geti ekki með eignayfirfærslugerningi öðlast betri rétt en seljandi hafi átt.

Stefndi segir kröfu um sýknu af varakröfunni byggða á sömu rökum og að framan greini og einnig eftirfarandi málsástæðum.

Í nokkrum heimildum um Stóradal sé vísað til „selsins“ eða „eyðihjáleigunnar“ Mælifells, t.d. í Jarðabók Árna og Páls. Telur stefndi að sú heimild mæli eindregið gegn því að Mælifell hafi notið stöðu jarðar að lögum, þar sem talað sé um það sem sel og heimildir um byggð einungis reistar á munnmælum. Eldri heimildir geti ekki um Mælifell. Telur stefndi þetta allt benda til þess að sú byggð sem í fyrndinni kunni að hafa verið á Mælifelli hafi verið stopul og hverfandi líkur séu á því að hún eigi rætur að rekja allt aftur til landnáms. Sé það í það minnsta ósannað. Segir stefndi að eftir að Jónsbók var lögtekin hafi tæpast verið hægt að nema ný lönd til eignar svo gilt væri að lögum nema á grundvelli sérstakrar lagaheimildar. Hafi það fyrst verið unnt með tilkomu nýbýlatilskipunarinnar frá 15. apríl 1776. Sýslumaður hafi auglýst Mælifellssel laust til búsetu á grundvelli hennar, en enginn sýnt áhuga. Sé ekkert fram komið um að stofnað hafi verið til nýbýlis. Stefndi kveðst vísa til túlkunar óbyggðanefndar á heimildum um Mælifell. Einnig kveðst stefndi telja rétt að líta til þess að svæðið liggi á milli afréttarsvæða sem talin séu hafa tilheyrt Saurbæjarafretti og séu þjóðlendur samkvæmt úrskurði óbyggðanefndar.

Stefndi tekur fram að landsvæði geti verið þjóðlenda og afréttur án þess að um samnotaafrétt sé að ræða.

Stefndi vísar til almennra reglna eignarréttar, nánar greindra meginreglna hans og til þjóðlendulaga nr. 58/1998. Þá vísar hann til 72. gr. stjórnskipunarlaga nr. 33/1944.

IV

Ekki er ágreiningur milli aðila um afmörkun svæðisins sem þetta mál varðar.

Eins og segir í úrskurði óbyggðanefndar er Djúpadals getið í Landnámu. Er rakið hér að framan að Djúpadalslönd milli Skjálgdalsár (sem nú heitir Skjöldalsá) og Háls hafi fylgt Þóru dóttur Helga magra er hún var gefin Gunnari Úlfjótssyni. Verður að miða við að svæðið sem þetta mál tekur til hafi verið hluti þessa landnáms, en hins verður að gæta, sem einnig kemur fram í úrskurði óbyggðanefndar að ekkert liggur fyrir um afmörkun eða yfirfærslu þeirra beinu eignarréttinda sem þar kann að hafa verið stofnað til og að beinn eignarréttur kann að hafa fallið niður og landsvæðið í kjölfarið verið tekið til takmarkaðra nota annarra.

Hér að framan er getið dóms Orms Sturlusonar frá 1571. Fallast má á það með stefnanda að langlíklegast verði að telja að þar sé fjallað um Leyningsdal, sérstaklega með tilliti til þess að þar er vísað til selsins frá Leyningsjörð, sem í honum standi. Þótt Ormur úrskurði þarna dalinn löglega eign Leynings, verður að líta til þess að ekki verður á því byggt að þar hafi verið um meira en afnotaréttindi að ræða, þ.e. selstöðu og beitarréttindi, einkum þegar litið er til yngri heimilda. Þannig segir í Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns að jörðin eigi selstöðu með tilliggjandi landi á dalnum, en hafi ekki verið notuð í mörg ár nema til beitar. Verður dómur Orms ekki talinn hafa sérstakt fordæmisgildi um þetta svæði.

Þótt Djúpadalslönd kunni að hafa verið numin sem ein heild í öndverðu verður ekki fram hjá því horft að það skiptir máli að það svæði sem hér er deilt um er nú aðskilið frá landi jarðarinnar Stóradals og hefur svo verið lengi. Hefur það ekki verið til annarra nota eftir að hætt var að hafa í seli, en til sumarbeitar fyrir búfé. Jafnvel þótt sá afnotaréttur hafi tilheyrt stefnanda verður einnig að líta til þess að svæðið hefur ekki verið varið fyrir ágangi búpenings annarra.

Í Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns frá 1712 segir að Stóridalur eigi selför með tilliggjandi landi austan fram á Djúpadal með hálfum Þverdal og brúkist jafnlega (þ.e. að jafnaði). Síðar segir að sel heimajarðarinnar fram á Djúpadal kallist Mælifell. Séu munnmæli að þar hafi í fyrndinni verið byggð og sjáist þess og nokkur merki af garðlögum. Ekki megi byggja þarna aftur fyrir heyskaparleysi.

Í landamerkjabréfi Stóradals frá 1890 segir að Stóridalur eigi einnig austanmegin Djúpadalsár allan Þverdal af Mælifellshálsi fram á fjöll og allt land eyðihjáleigunnar Mælifells. Þar ráði merkjum að utan bein stefna úr Þrúgsárgilinu ofan Þrúgsáreyrar í Djúpadalsá. Fram þaðan ráði Djúpadalsá vestan megin Mælifellshólma að grjótgarði þeim sem liggja til austurs upp frá ánni gegnt Kambfelli. Yngra bréfið, frá 1921, lýsir merkjum með svipuðum hætti.

Þrátt fyrir þessa lýsingu verður að fallast á það með stefnda að við mat á gildi slíkra bréfa verði að líta til þess að þau feli fyrst og fremst í sér lýsingu á merkjum, en í því felist ekki að allt land innan merkja sé óskorað eignarland. Þá verður einnig að líta til þess að jarðamötin frá 1804 og 1849 segja að Stóridalur eigi afrétt á svæðinu og sé hann einnig nýttur af öðrum. Enn fremur segir í fasteignamatinu frá 1916-1918 að Stóradal fylgi afrétturinn Þverdalur og hálfur Djúpidalur.

Þegar þetta er virt verður fallist á það með stefnda að ekki hafi verið sýnt fram á með landamerkjabréfum að svæðið samkvæmt aðalkröfu stefnanda hafi í heild haft stöðu jarðar að lögum. Þá verður ekki fallist á að beinn eignarréttur að því hafi unnist með hefð, miðað við þau takmörkuðu not sem stefnandi hefur haft af því. Ekki er heldur unnt að fallast á að stefnandi hafi mátt hafa réttmætar væntingar til að hann ætti að því beinan eignarrétt, þegar litið er til staðháttu, gróðurfars og nýtingar svæðisins. Verður að líta svo á að svæðið sé landsvæði utan byggðar, sem að staðaldri hafi verið notað til sumarþeirra fyrir búfé, þ.e. afréttur í skilningi 1. gr. laga nr. 58/1998. Stefndi unni þeirri niðurstöðu að það sé í afréttareign stefnanda.

Svo sem áður greinir segir í Jarðabók Árna og Páls að munnmæli séu um að sel Stóradals, Mælifell, hafi verið byggt í fyrndinni. Einnig er tekið fram að ekki sé hægt að byggja þar aftur. Ljóst er að árið 1775 hefur sýslumaður þó verið þeirrar skoðunar að svo mætti gera, því þá lét hann færa til bókar á manntalsþingi að hvað frekar áhræði jarðnæði handa Guðmundi Benediktssyni, þá væri tiltal um Mælifellssel að hann viki þangað. Aftur reyndi hann á manntalsþingi 1780 að koma Mælifellsseli í byggð, er hann bauð upp eyðijarðirnar Víðines og Mælifellssel hverjum frómum manni sem með þyrfti, með vísan til konunglegrar tilskipunar frá 13 apríl 1776 og gaf sig enginn fram. Samkvæmt þessari tilskipun varð stofnað til býla á óyrktum víðáttum í byggðum sveitum, þ.e. landi háðu eignarrétti, landi í afréttaralmenningum og óbyggðum landplássum fyrir ofan byggðir og enn fremur með jarðaupptöku í þeim byggðum sem að fornu hefðu verið niður lagðar og látnar í eyði. Segir tilskipunin um síðastnefndu landsvæðin að eigi sé væntanlegt að neinn eftir svo langan tíma geti gefið sig fram sem eiganda eða erfingja þar til, heldur verði að líta á þau sem uppgefna (fyrirlátna) eign og engum tilheyrandi.

Hólmgeir Þorsteinsson frá Hrafnagili ritaði í Heimdraga (1972) að hann teldi líklegt að Mælifell hefði lagst í eyði í einhverri plágunni sem yfir landið gekk. Þess væri ekki getið í manntali 1703 en í manntali 1756 væri talinn gjaldskyldur í Mælifelli Ásmundur nokkur. Um þennan Ásmund og tengsl hans við Mælifell liggja engar aðrar heimildir fyrir dómnum.

Eins og málið liggur fyrir samkvæmt þessu voru aðeins munnmæli um byggð í Mælifelli árið 1712. Ekki liggur fyrir að tilraunir sýslumanns á 18. öld til að byggja það á ný hafi leitt til nokkurs árangurs. Um nefndan Ásmund eru heimildir óljósar. Sú mynd sem birtist af Mælifelli samkvæmt þessu er að þar hafi einhvern tíma verið byggð, en verði að „...álítast sem fyrirlátin eign og engum tilheyrandi.“

Samkvæmt þessu verður stefndi sýknaður af öllum kröfum stefnanda.

Málskostnaður fellur niður. Um gjafsóknarkostnað fer eins og segir í dómsorði.

Erlingur Sigtryggsson kveður upp dóminn.

DÓMSORÐ

Stefndi, íslenska ríkið, á að vera sýkn af kröfum stefnanda, Jóhanns H. Jónssonar í þessu máli.

Málskostnaður fellur niður.

Gjafsóknarkostnaður stefnanda greiðist úr ríkissjóði, þar með talin gjafsóknarlaun lögmanns hans, Friðbjörns E. Garðarssonar hrl., 900.000 krónur.